

Європейська інтеграція

Олександр ШАРОВ

**ЕКОНОМІКА ЄС:
САНКЦІЙ ПРОТИ РОСІЇ
ТА ЇХНІЙ ЗВОРОТНИЙ ВПЛИВ**

Резюме

Розглянуто наслідки для економіки країн ЄС економічних санкцій, які вони застосували проти Росії у зв'язку з її агресивними діями в Криму та на Донбасі, а також контрсанкцій («самосанкцій»), які Росія оголосила проти таких країн. На основі проведеного аналізу зроблено прогнози щодо можливого впливу таких наслідків на позицію країн-санкціонерів стосовно подальшого використання оголошених економічних обмежень у відносинах із Росією.

Ключові слова

Європейський Союз, Росія, санкції.

Класифікація за JEL: F51, F52.

© Олександр Шаров, 2015.

Шаров Олександр, докт. екон. наук, професор, Національний інститут стратегічних досліджень, Україна.

Претензії російського керівництва на відновлення статусу «супердержави» (яке в їхній інтерпретації означає повернення до радянської доктрини «обмеженого суверенітету» для країн т. зв. «ближнього зарубіжжя» або країн-лімітрофів) та намагання повернутися до системи міжнародної безпеки, побудованої на Ялтинсько-Потсдамських домовленостях, призвели до зростання агресивності російської внутрішньої та зовнішньої політики, яка знайшла своє вираження, зокрема, в анексії Криму та активній підтримці (а фактично – інспіруванні) сепаратистського руху та діяльності терористичних угруповань у східних областях України (яка, серед іншого, призвела до трагедії з малайзійським пасажирським літаком). Усе це поставило на порядок денний перед світовою спільнотою питання щодо адекватного реагування.

Загалом, можна виокремити чотири великі групи санкцій, які застосовують у практиці міжнародних відносин: 1) дипломатичні санкції – відкликання (висилання) посла або припинення переговорів; 2) фінансові санкції – припинення надання фінансової допомоги, заборона або ускладнення надання міжнародних кредитів, замороження фінансових активів; 3) торговельні санкції – обмеження експорту та імпорту, торговельне ембарго та 4) «розумні» (індивідуальні) санкції – замороження активів або заборона на пересування (в'їзд) щодо окремих компаній або осіб.

Враховуючи неспівмірність військових потенціалів Росії та України (в усякому випадку, на даному етапі), а також демонстративно проголошену готовність використання російською стороною тактичної ядерної зброї, ключовим елементом такої реакції стали **комплексні санкції**, які охоплювали спочатку, головним чином, індивідуальні, а потім (у міру посилення санкцій) – торговельні та фінансові. Такі санкції оголосили США, Європейський Союз та деякі інші держави, такі як Австралія, Канада, Норвегія, Швейцарія, Японія тощо. Країни ЄС впровадили такі санкції у формі однакових та невідкладних заходів, як це передбачено Маастрихтською угодою [1, 34]. 3 березня 2014 р. Європейський Союз прийняв низку резолюцій (від 06.02.2014 р., 13.03.2014 р. та 17.04.2014 р.) щодо висловлення свого обурення щодо дій Росії проти України, введення та розширення санкцій (які періодично підтверджувалися), які запроваджувались у три етапи: 1) дипломатичні заходи проти 18 осіб, яких звинувачували в розкраданні державних коштів України (Рішення Ради ЄС від 6 березня 2014 р.); 2) замороження активів та заборона на в'їзд до ЄС для осіб, внесених до розширеного переліку (Рішення Ради ЄС від 17 березня 2014 р.) та 3) фінансові та економічні санкції по відношенню до окремих галузей та напрямків економічної співпраці з Росією (Рішення Ради від 25 та 30 липня 2014 р.) [2, 2].

Як формальний привід (causa) для оголошення санкцій обрано: **1 – анексію Криму** та **2 – військове втручання** Росію в конфлікт на Донбасі. Відповідно, скасування (пом'якшення) санкцій може відбуватися у випадку усунення згаданих причин або визнання санкцій такими, що не сприяють досягненню поставленої мети та завдають більшої шкоди тим країнам, які їх застосовують. У зв'язку з цим, важливим є здійснення аналізу впливу міжнародних санкцій проти Росії на економіку західних країн та перспективи подовження або скасування цих санкцій з зазначеної причини. (При цьому беруть до уваги також «самосанкції» російської сторони, спрямовані на обмеження економічного співробітництва з країнами, які оголосили санкції проти Росії).

Європейський Союз відіграє ключову роль у політиці міжнародних санкцій проти Росії, оскільки він одночасно має найбільший економічний вплив на Росію та є, по суті, найслабшою ланкою системи санкцій, адже найбільш економічно залежний від стану відносин з Росією, адже економіка деяких країн-членів дуже тісно переплітається з російською – роблячи важким досягнення одностайних рішень, необхідних для запровадження санкцій [3, 23].

Російська Федерація є третім за розміром торговельним партнером ЄС, а для Росії ЄС взагалі є найбільшим партнером. Країни Європейського Союзу (до введення санкцій) імпортували з Росії товарів та послуг майже на 206 млрд євро (у тому числі, на 160 млрд євро – газ та нафту).

Загалом обсяг двосторонньої торгівлі у 2013 р. сягав 326 млрд євро – тобто на рівні ВВП таких країн, як Австрія або Данія. На початок 2013 року майже 75 % усіх прямих іноземних інвестицій (понад 190 млрд євро) надійшли до Росії з ЄС. У свою чергу, Росія інвестувала в країни ЄС 77 млрд євро. Утім, у загальній сумі акумульованих країнами ЄС прямих іноземних інвестицій російська частка становила лише 2 %, а в загальному обсягу здійснених за кордоном інвестицій – менше 4 %. Найбільш потужні торговельні зв'язки в Росії існували з Німеччиною (75 млрд євро), Нідерландами (37 млрд євро), Італією (30 млрд євро) та Польщею (26 млрд євро) [5].

Тобто, співпраця з Росією має для європейської економіки (особливо, торгівлі) велике, але не вирішальне значення.

«Знайдеться небагато тих, хто буде стверджувати, що санкції повинні приносити прибуток: їхні цілі, як правило, політичні, а не економічні. Впроваджуючи санкції проти Росії, європейські лідери сподіваються стимулювати деескалацію ситуації в Криму. І ще, зрозуміло, для того, щоб санкції працювали, необхідно, щоб вони завдавали більше шкоди тому, проти кого спрямовані, а не тому, хто їх застосовує» [6].

Таблиця 1

**Залежність країн ЄС від експорту до Російської Федерації,
млрд дол. США**

Країна	Експорт до Росії	ВВП	Експорт до Росії відносно ВВП (%)
Словаччина	3,53	99,0	3.60
Естонія	0,79	25,3	3.20
Словенія	1,43	48,5	3.00
Латвія	0,80	31,3	2.60
Литва	1,12	46,5	2.40
Угорщина	3,01	133,1	2.30
Чехія	5,32	209,2	2.50
Фінляндія	5,41	267,3	2.00
Польща	8,33	526,5	1.60
Болгарія	0,70	54,5	1.30
Румунія	2,05	190,2	1.10
Німеччина	37,92	3.730,4	1.00
Австрія	3,85	428,4	0.90
Бельгія	4,03	525,5	0.80
Італія	14,55	2.149,2	0.70
Нідерланди	5,85	854,9	0.70
Хорватія	0,39	58,6	0.70
Франція	13,01	2.806,3	0.50
Велика Британія	8,11	2.678,3	0.30
ЄС – загалом	134,27	17.960,2	0.70

Джерело: [4].

У зв'язку з цим питання про зворотний ефект санкцій на самі країни-санкціонери має досить важливе значення для розуміння перспектив їхньої політики в цьому напрямку. Економіка європейських країн може постраждати від режиму санкцій з двох причин: по-перше, внаслідок заборони продажу технологій «подвійного призначення» для розробки родовищ нафти та газу; по-друге, падіння курсу російського рубля (за 2014 р. – на 72 %) негативно впливає на купівельну спроможність росіян і знижує загальний попит на імпорту продукцію. У результаті, крім згаданих вище основних торговельних партнерів Росії в ЄС, санкції помітно вплинули на економіку Австрії, Литви та Чехії. Крім того, заборона на імпорт до Росії харчової продукції з країн Заходу негативно позначилася на експорті до Росії такої продукції з ЄС (сумарно –

5 млрд євро), зокрема з Литви (до 1 млрд євро), а також Польщі, Фінляндії, Греції та Іспанії.

Аналогічний вигляд мають і оцінки (зокрема, експертів інвестиційного банку ING) щодо ймовірної втрати робочих місць (табл. 2).

Таблиця 2

**Вплив російських самосанкцій
на виробництво та зайнятість окремих країн**

Країна	Втрата доданої вартості		Втрата робочих місць	
	млн дол.	% ВВП	тисяч місць	% загал. к-ті
Польща	429	0.10	23	0.14
Німеччина	1250	0.04	21	0.05
США	1278	0.01	12	0.01
Франція	869	0.03	11	0.04
Іспанія	626	0.05	10	0.05
Італія	591	0.03	9	0.04
Велика Британія	415	0.02	6	0.02
Литва	154	0.40	5	0.42
Фінляндія	273	0.12	3	0.13
Бельгія	220	0.05	3	0.06
Естонія	68	0.35	2	0.39
Латвія	52	0.20	2	0.25
Австрія	114	0.03	2	0.04
ЄС – загалом	276697	0.04	130	0.06

Джерело: [7].

За підсумками 2014 р. експорт товарів з ЄС до РФ скоротився на 23 млрд дол, водночас експорт до інших країн збільшився на 184 млрд дол. Значною мірою зростання експорту ЄС було сформоване пожвавлення торгівлі в рамках самого ЄС. Внутрішній експорт ЄС зріс на 238 млрд дол. Також відбулось зростання експорту до основних торговельних партнерів ЄС – США та Китай на 23 млрд дол. та 21 млрд дол., відповідно. Водночас експорт ЄС до Швейцарії скоротився на 41 млрд дол. Також відбулось скорочення експорту на 9 млрд дол. до України та на 4 млрд дол. окремо до Австралії, Туреччини і Бразилії.

Таблиця 3

Наслідки санкцій для окремих галузей країн ЄС

Галузь	Бізнес із Росією			Наслідки санкцій			
	Експорт в РФ / Частка експорту та доходи	Активність у РФ / Чисельність зайнятих та інвестиції	Важливість	Санкції прямої дії	Санкції посередньої дії	Стратегічний ризик	Ступінь впливу
Сільське господарство / продовольство	2,8 % 1,5 млрд євро	1,4 млрд євро	+	Заборона імпорту	Втрата доходів, ризик падіння цін	Ризик втрати позицій на користь конкурентів	---
Хімічна	3,3 % 5,2 млрд євро	Приб. 7000 1,2 млрд євро	++		Втрата доходів		-
Фармацевтична	3,4 % 2,1 млрд євро	Більше 2.500	++		Втрата доходів		-
Автомобільна	4,0 % 7,6 млрд євро	Більше 10.000 1,6 млрд євро	+++		Втрата доходів	Загроза імпорتنних обмежень	--
Машинобудівна	5,3 % 7,8 млрд євро	628 млн євро	+++	Обмеження на товари подвійного призначення	Втрата доходів		--
Інформаційно-комунікаційна	3,5 % 1,0 млрд євро	Немає даних	++	Обмеження на товари подвійного призначення	Втрата доходів		--
Будівельна	0,2 % 55 млн євро	Більше 3.500	+				-
Торгівельна	Немає даних	Більше 30.000	++		Проблеми з мережею постачання		-

Галузь	Бізнес із Росією			Наслідки санкцій			
	Експорт в РФ / Частка експорту та доходи	Активність у РФ / Чисельність зайнятих та інвестиції	Важливість	Санкції прямої дії	Санкції посередньої дії	Стратегічний ризик	Ступінь впливу
Виробництво споживчих товарів	Приб. 4 %	Більше 15.000	++		Втрата доходів		–
Фінансові послуги	Менше 1 % 16,8 млрд євро	Приб. 2,1 млрд євро	+		Припинення зв'язків із російськими банками		–
Оборона	Приб. 1 % 38,2 млн євро	Більше 1.000	+	Ембарго на постачання зброї	Втрата доходів		–
Транспорт/логістика	Приб. 1 %	Більше 5.000	++		Зменшення фрахту	Загроза заборони для західних авіаліній	–
Енергетична	Експорту немає, але суттєвий імпорт – 29,3 млрд євро	Більше 5.000	+++ (Імпорт та стратегічні інвестиції)			Ризик падіння вартості стратегічних інвестицій	–

Джерело:[8, 15].

У товарній структурі експорту ЄС до Росії відбулось скорочення за всіма галузями. Скорочення експорту транспортних засобів на 7 млрд дол. сформувало 30 % загального скорочення експорту товарів. Також суттєво скоротився експорт товарів машинобудівної галузі, сільськогосподарських товарів та товарів хімічної промисловості.

Попри поширені заяви про обмеження доступу на ринок Російської Федерації харчових продуктів з ЄС, скорочення експорту за цією групою було найменшим і сформувало менше від 1 % від загального скорочення. Скорочення експорту транспортних засобів і машин та обладнання до Росії не мало суттєвого впливу, адже експорт цих позицій країнами ЄС до інших країн

світу зріс на 52 млрд дол. і 94 млрд дол., відповідно. У структурі транспортних засобів найбільше скорочення відбулося в експорті не залізничних засобів наземного транспорту. Експорт легкових автомобілів з ЄС до Росії скоротився на 3,3 млрд дол., а експорт частини та кузовів до них скоротився на 1,8 млрд дол. Крім того, відбулось скорочення експорту вантажних автомобілів (на 0,6 млрд дол.). Скорочення поставок легкових автомобілів до Росії було повною мірою компенсоване збільшенням поставок на внутрішній ринок ЄС (на 23,8 млрд дол.), а також до Китаю (на 5 млрд дол.), США (на 2,4 млрд дол.) та Південної Кореї (на 2 млрд дол.). Зниження експорту вантажних автомобілів до Росії було компенсоване перенаправленням його на внутрішній ринок ЄС. Крім того, відбулось збільшення поставок до Сінгапуру, Південної Кореї, Єгипту та Швейцарії на 133,1, 110,8, 105,2 та 88,7 млн дол., відповідно. Скорочення експорту сирів усіх видів до Російської Федерації не було компенсоване, значною мірою, через падіння попиту на них у країнах-членах ЄС. Експорт на внутрішній ринок ЄС скоротився на 421,4 млн дол. Водночас частково експорт сирів із Росії був спрямований до США, Південної Кореї, Саудівської Аравії та Єгипту. Експорт м'яса та м'ясних субпродуктів з ЄС до Російської Федерації скоротився на 82 % або майже на 1,8 млрд дол. Насамперед скорочення було сформоване зменшенням поставок свинини (на 1,3 млрд дол.) та свинячого жиру та жиру свійської птиці (на 0,3 млрд дол.). Частково ці втрати було компенсовано за рахунок зростання експорту свинини до Японії на 359 млн дол., Південної Кореї на 345 млн дол. та США на 110 млн дол. Загалом експорт свинини з ЄС за межі ЄС, за винятком Російської Федерації, зріс майже на 1,1 млрд дол.

За експертними оцінками різних джерел на початок 2015 року найбільші втрати (більше 20 млрд євро) внаслідок застосування санкцій проти Росії та зворотних «самосанкцій» РФ понесли країни Європейського Союзу. Зокрема, втрати Німеччини оцінюються в 7 млрд євро, з них, 5 млрд євро – у сільському господарстві та близько 1,5 млрд євро – у автомобільній галузі. Головним чином внаслідок скорочення сільськогосподарського експорту до Росії понесли втрати також країни Балтії (більше 2 млрд євро, з них Литва – майже половину), Франція (1 млрд євро), Італія (1,3 млрд євро) та Польща (0,9 млрд євро). Загалом втрати сільськогосподарської галузі ЄС сягають 14–15 млрд євро. Європейська Комісія виділила кошти в сумі 125 млн євро для компенсації втрат виробників фруктів та овочів, які постраждали від самосанкцій РФ. Хоча, зрозуміло, що потенційно негативний ефект буде значно більшим. Схоже на те, що **найбільше в грошовому вимірі втрачає Німеччина, у вигляді робочих місць – Польща, а відносно розмірів власного ВВП – країни Балтії.** А тому, враховуючи політичні фактори, можна сказати, що ключове значення для європейської політики санкцій проти Росії матиме ситуація в галузі саме німецько-російських відносин.

Після завершення «холодної війни» спостерігалася активізація розширення економічних зв'язків між Німеччиною та Росією в рамках політики «перетворення через торгівлю». Німецька сторона інтенсивно просуvala ідеї

«партнерства заради модернізації», надаючи технології для вдосконалення її економіки. Ці зв'язки допомагають пояснити первісне небажання Німеччини вводити санкції після вторгнення Росії в Україну у 2014 році, оскільки канцлер А. Меркель опинилася під тиском впливових лобістів німецької промисловості «розуміючих Росію» (*Russlandversteher*), передусім Східного комітету німецької економіки, представники якого стверджували, що санкції боляче вдарять по економіці країни. Серйозна залежність від російських енергоресурсів, – оскільки після катастрофи на японській АЕС «Фукусіма» у 2011 р. Німеччина прийняла рішення про якнайшвидше виведення з експлуатації своїх атомних електростанцій і в результаті посилила залежність від російського газу (36 % потреби) та нафти (38 %), – також змушувала Німеччину ухилитися від запровадження санкцій.

Тільки після того, як 17 липня 2014 р. проросійськими терористами (або безпосередньо російськими військовими) був збитий авіалайнер «Малайзійських авіаліній», німецька влада вирішили посісти більш жорстку позицію. З цього моменту підтримка санкцій у суспільстві залишалася помірною. Серпневе (2014 р.) опитування показувало, що 70 % німців підтримують другий раунд європейських санкцій проти Росії (який включав заборону видачі віз та заморожування активів низки російських бізнесменів), але лише 49 % заявили, що підтримуватимуть санкції, навіть якщо вони вдарять по економіці Німеччини. Існує думка, що підтримка в суспільстві може зменшитися, якщо Німеччина зануриться в рецесію, як прогнозує багато аналітиків. Бізнес неохоче, але також прийняв санкції, однак продовжує лобіювати їх пом'якшення.

У Німеччині, яка взяла на себе головний російський санкційний «контрудар», у 2012 році на російський ринок припадало 3,5 % експорту, у 2013 – вже 3,3 %, а у 2014 – 2,5 %. Зокрема, падіння експорту до Росії продукції автотранспорту, яке сягнуло у 2014 році 31,5 %, у 2013 році також сягало доволі помітного рівня в 14 %. Тобто **поступове падіння значення «російського зв'язку» відбувалося і до введення режиму санкцій, який лише прискорив ці процеси.**

У 2013 р. Німеччина експортувала до РФ харчової та агропромислової продукції на 1,6 млрд євро, у тому числі – на 0,6 млрд євро продукції, яка наступного року підпала під російські «самосанкції» (головним чином, свинина та сири).

За даними Східного комітету Німецької економіки (*Der Ost-Ausschuss der Deutschen Wirtschaft*), товарообіг між Росією та Німеччиною у 2014 році знизився на 12,1 % (до 68 млрд євро). При цьому німецький експорт до РФ впав на 18 %: з 35,8 до 29,3 млрд євро [9].

Формально це могло б означати втрату 60 тисяч робочих місць, але фактично дії санкцій зачепили лише 25 тисяч робочих місць (при тому, що не всі вони підлягатимуть скороченню, адже гнучка система працевлаштування

дозволяє тимчасовий перехід на неповну зайнятість). Загалом рівень безробіття в Німеччині протягом усього періоду дії санкцій поступово зменшується (з 5,1 % – у лютому 2014 р. до 4,4 % – у лютому 2015 р.), тобто жодного негативного впливу санкцій на стан зайнятості в Німеччині не відчувається. Водночас, слід мати на увазі, що Росія на Німеччина мають доволі тісні економічні зв'язки. Інвестиції німецьких компаній (у тому числі, таких як Siemens, Volkswagen, BASF, Metro, Adidas та Henkel) сягають 22 млрд євро, зокрема концерн Daimler має частку в компанії «Камаз», Wintershall (підрозділ BASF) співпрацює з ПАТ «Газпром», Siemens – з «Російськими залізничними дорогами». Товарообіг між двома країнами в докризовому 2013 році становив 76,5 млрд євро (при позитивному сальдо на користь РФ в сумі 40,4 млрд євро). Німецький експорт до Росії оцінювався у 36,1 млрд євро, у тому числі на машинобудування припадало 8,1 млрд євро, на автопром – 7,6 млрд євро, на хімічну продукцію – 3,2 млрд євро. Деякі з 6 тисяч німецьких компаній, які працюють у Росії, вже відчули складнощі: Adidas зачиняє майже 200 своїх магазинів на території РФ, а концерн Opel (німецький підрозділ General Motors) повністю згортає свою діяльність на російському ринку та зачиняє завод у Санкт-Петербурзі [10].

Утім, найбільшим шоком для німецької економіки від санкційного режиму стало не зменшення експорту до Росії, а збільшення імпорту з інших країн ЄС, які спробували компенсувати втрату російського ринку шляхом посиленої експансії на ринку ФРН.

Проведений аналіз приводить до висновку, що, з точки зору впливу антиросійських санкцій на власну економіку та ставлення до необхідності продовження санаційного режиму, країни ЄС можна умовно поділити на **три групи**: 1) країни, які зазнали значного негативного впливу від санкцій (або можуть зазнати у разі розширення санкцій), але підтримують жорстку позицію щодо їх подальшого використання (Німеччина, країни Балтії, Польща, Велика Британія тощо); 2) країни, які зазнали помітних втрат і схиляються до пом'якшення санкцій (Італія, Іспанія, Словаччина, Угорщина, певною мірою – Франція) та 3) країни, які зазнали незначних втрат, але з політичних міркувань виступають за пом'якшення санкцій (Греція, Болгарія, Кіпр тощо). *(У деяких випадках ситуація не така однозначна, оскільки втрати можуть бути помітними, але спротив санкційному режиму неадекватно більший, саме з політичних міркувань, як, наприклад, в Угорщині або Чехії).*

На цьому тлі втрати інших країн, які приєдналися до режиму санкцій, мають значно скромніший вигляд: США – трохи більше за 2 млрд дол., Австралія та Канада – у межах 0,5 млрд дол. США кожна. Загалом це все ж таки помітно менше, аніж втрати Російської Федерації, які перевищують суму в 50 млрд дол. *(не враховуючи негативного впливу падіння цін на нафту, яке спричинило втричі більші втрати)*, утім, і таке співвідношення свідчить про **недостатньо високий «коефіцієнт корисної дії» економічних санкцій**, що зумовлено цілою низкою факторів:

1. Недостатньо високим рівнем санкцій, який стосується доволі обмеженого кола фізичних та юридичних осіб.

2. Недостатньо широким колом секторів економіки, які охоплені режимом санкцій.

3. Наявністю доволі сильної взаємозалежності економік Росії та країн-санкціонерів, внаслідок чого негативний вплив санкцій часто має двосторонню спрямованість.

4. Використання Росією політичних та ідеологічних важелів впливу з метою скасування або пом'якшення санкцій.

5. Завчасне оголошення США та країнами ЄС неготовності до розв'язання проблеми більш радикальними (у тому числі військовими) заходами, внаслідок чого санкції а пріорі розглядаються як крайні заходи впливу, після застосування яких тиск з боку світової спільноти вже не буде зростати.

Водночас слід мати на увазі, що **експертні оцінки** щодо втрат мають доволі **відносний характер**, оскільки, по-перше, виходять здебільше з обсягів експорту до Росії у 2013 році, а не фактично скасованих контрактів, а по-друге – не враховують компенсацію скорочення експорту до Росії за рахунок переспрямування товарних потоків на інші ринки: за зниження експорту з ЄС до Росії майже на 20 %, загалом експорт зріс більш ніж на 2 %, зокрема до США – на 5 %, до Китаю – більш ніж на 20 %.

Необхідно також враховувати певний «компенсаційний вплив» на економіку західних країн внаслідок падіння курсу російського рубля (що спричинило чергову хвилю втечі капіталу з Росії (у 2014 р. – на рівні 150 млрд дол., а у 2015 р. очікується в сумі 80 млрд дол.), певна частка якого, напевно, поповнила ліквідність європейських та американських банків. Крім того, падіння ціни на нафту (яке певною мірою також може розглядатися як наслідок загострення економічного конфлікту з Росією) позитивно позначилося на економічному стані країн-імпортерів російської нафти, таких як Нідерланди (імпорт нафти з Росії у 2013 р. – на 25 млрд євро), Німеччини (24 млрд євро), Італії (17 млрд євро) та Польщі (14 млрд євро).

Таким чином, **продовження режиму санкцій означатиме майже автоматичне підвищення коефіцієнту їхньої ефективності**. [11] Такий процес відбиватиметься на тлі диверсифікації європейського експорту та послаблення економічних зв'язків з Росією (а це, у свою чергу, *стимулюватиме переорієнтацію російської економіки в «східному (азійському) напрямку, що не відповідатиме довгостроковим інтересам ЄС та США*). У зв'язку з цим, датський міністр закордонних справ М. Лідегаард (M. Lidegaard) навіть заявив про існування ризику того, що санкції можуть дестабілізувати Росію «занадто сильно» [12]. А заступник міністра закордонних справ та міжнародного співробітництва Італії Л. Пістеллі (L. Pistelli), виступаючи в Інституті світової політики на публічних дебатах на тему «Українсько-російський конф-

лікт: яка роль ЄС?» 18 грудня 2014 року, заявив: «Слід відзначити, що ЄС справді продемонстрував незвичний рівень солідарності у впровадженні трьох рівнів санкцій. Протягом останніх 7 місяців російсько-європейська торгівля впала на 20 %, а російсько-американська зросла на 12 %. Немає потреби це коментувати» [13].

Результати попереднього аналізу, здійсненого Інститутом рік тому, засвідчили, що країни Заходу від самого початку **розглядали санкції проти Росії як лише «сигнальні»** й частково (і то лише останнім часом) – «стимувальні». У зв'язку з цим, у зовнішньополітичних стосунках з країнами Заходу **не слід наполягати на негайному поглибленні економічних санкцій проти Росії** (оскільки вони негативно впливають також на західну економіку; внаслідок цього зменшують можливості західних країн щодо надання економічної допомоги Україні, а також можуть призвести до асиметричної відповіді з боку Росії, передусім, у позаекономічних відносинах).

За таких умов, **для України більш важливим є не стільки поглиблення, скільки збереження наявних санкцій та подальше розширення кола санкцій проти Росії**, як за рахунок збільшення кількості країн, що впроваджують санкції (бажано – на підставі рішення ООН), так і шляхом поширення санкцій на позаекономічні відносини (культурний обмін, проведення спортивних змагань тощо).

Такий підхід зумовлено тим, що **російська влада розраховує нейтралізувати негативний вплив міжнародних санкцій на економіку країни шляхом перенесення протистояння в ідеологічну та політичну сфери**. У цьому ж напрямку спрямовані дії Росії щодо скасування продовольчого ембарго («самосанкцій») відносно окремих країн ЄС (зокрема, Греції, Кіпру та Угорщини).

Вочевидь, що перед червневим самітом (на якому знову розглядатиметься питання продовження антиросійських санкцій) країни ЄС будуть стояти перед **санкційною дилемою: збереження поточного економічного добробуту** (для чого потрібне використання економічних зв'язків з РФ) або **безпека мирного існування** (чому може загрожувати російська експансія та агресія).

При цьому, особливо серйозною загрозою для стабільності дедалі частіше бачиться переважно внутрішня криза в Росії, яка спричинена не стільки міжнародними санкціями, скільки втратою ринками віри у здатність російської влади адекватно реагувати на економічні та політичні виклики (у поєднанні зі зростанням залежності економіки від падіння цін на нафту).

Враховуючи це, можна зробити **прогноз** стосовно того, що поступово економічні зв'язки з Росією будуть слабнути, внаслідок чого санкції стануть менш болісними для ЄС та більш жорсткими. Крім того, нові маркетингові та логістичні рішення значно ускладнять повернення до старих зв'язків із російським партнерами після того, як санкції будуть скасовані.

Імовірність того, що скасування (або помітне послаблення) санкцій відбудеться за результатами червневого саміту ЄС доволі мала (*хоча можливе символічне пом'якшення, як заохочення до виконання Мінських угод та заради збереження політичної єдності позиції ЄС щодо Росії*), в усякому випадку, **серйозних економічних причин для послаблення антиросійських санкцій не існує.**

Утім, для України важливо, щоб як альтернатива розглядалися рішення «посилення чи збереження санкцій», а не «збереження чи послаблення санкцій», для чого необхідно докласти всіх можливих дипломатичних зусиль та намагатися лобіювати введення додаткових санкцій, зокрема, у галузі фінансових відносин.

Як один з додаткових заходів «тиску» розглядається можливість **відключення російських банків від міжнародної системи міжбанківського зв'язку SWIFT** [14], за допомогою якого здійснюється 5 млрд операцій щорічно і трильйони доларів перераховуються між більш ніж 10 тисячами банків та фінансових компаній в усьому світі. Світова практика вже знає приклад використання «відсторонення» від SWIFT як економічної санкції: у 2012 році відповідно до Європейського законодавства (а штаб-квартира SWIFT розташована в Брюсселі), від системи розрахунків було відключено банк Ірану, який на той момент перебував під санкціями ЄС. Оцінка ефективності такого заходу базується, головним чином, на тому, що в процесі врегулювання ситуації Тегеран наполягав на скасуванні передусім саме цієї заборони. Хоча на практиці іранські банки вирішували проблему здійснення міжнародних розрахунків, орендуючи закриті телефонні та телексні лінії партнерів з Дубаї, Туреччини та Китаю.

Звісно, вплив такої санкції на економічний стан Росії може бути значно більшим, ніж у випадку з Іраном, оскільки, за експертними оцінками, користувачами SWIFT є понад 600 російських банків, а з транскордонними перерахуваннями коштів пов'язані до 90 % операцій російських банків. Ці транзакції здійснюються за допомогою не тільки системи SWIFT, а й американської системи Fedwire та системи Європейського центрального банку Target 2 (доступ до яких, швидше за все, також буде неможливим у випадку від'єднання від SWIFT).

Водночас, необхідно реалістично споглядати на справи і не перебільшувати очікування від використання такого заходу проти Росії. По-перше, російські банки, як і іранські, зможуть скористатися каналами «традиційного», старого, повільного, але все ж прийняттого міжбанківського зв'язку. Зрозуміло, що не йдеться про використання телексів з усіма тисячами банків-кореспондентів. Достатньо буде налагодити такі перекази з російськими банками за кордоном (такими, як Московський народний банк (Moscow Peoples' Bank) у Лондоні або Ейробанк (Eurobank) у Парижі), а вони вже, будучи резидентами Англії чи Франції, за допомогою системи SWIFT «розкидатимуть» їх по всьому світу. Для цього може бути використано і деякі банки з країн, які

не підтримують ідею додаткових санкцій проти Росії. Нарешті, слід мати на увазі намагання росіян уже зараз створити альтернативну систему міжнародних розрахунків (самостійно або спільно з Китаєм). Так, з грудня 2014 року на базі ЦБ функціонує національна система передання фінансової інформації в форматах SWIFT. Крім цього, з найбільшим торговельно-економічним партнером – Китаєм – проробляється можливість створення системи міжбанківських розрахунків між країнами за аналогією зі SWIFT. І хоча експерти оцінюють перспективи цього проекту доволі скептично, це може дещо пом'якшити ефект від заборони доступу до SWIFT для російських банків (особливо, якщо заборона стосуватиметься не всіх банків). Але найбільш слабким місцем такої санкції буде те, що уповільнення розрахунків (скажімо, з 1–3 до 5–7 днів) не матиме критичного значення для російського бізнесу (адже хоча уповільнення платежів і завдає певних збитків, але не настільки значних, які виникають у торговців фінансовими деривативами, – серед яких росіяни становлять незначну меншість, – для яких саме можливість «гри» на курсовій різниці між основними фінансовими центрами світу має неабияке значення).

Не можна залишити поза увагою і проблеми, які в такому випадку виникатимуть у країнах Заходу. Насамперед це стосуватиметься найбільших торговельних партнерів Росії, таких як Німеччина та Італія, компанії яких також страждатимуть від ускладнення розрахунків із російськими контрагентами. Інша проблема полягатиме в тому, що повторне використання SWIFT для економічних санкцій може підірвати довіру до цієї системи, що негативно позначиться не лише на її прибутках, а й на можливості її використання для відстеження потоків сумнівних операцій, у тому числі, фінансування терористичної діяльності (чим активно займаються спецслужби США та країн ЄС).

Це все не означає, що санкція у вигляді заборони доступу російських банків до системи SWIFT не повинна бути застосована. Це означає, що необхідно, по-перше, розуміти її обмежений (хоча і доволі значний) вплив, а по-друге, мати на увазі можливість **використання ще більш жорстких фінансових санкцій**. Зокрема, можна згадати можливість віднесення російських банків до числа «напрямую пов'язаних із відмиванням брудних грошей» («primary money-laundering concerns»), що, відповідно до т. зв. Patriot Act (Законом про посилення боротьби з тероризмом), вимагатиме припинення операцій із ними не лише з боку резидентів США, а і з використанням американської валюти. (Саме відчуття такої загрози і примушує російську владу останнім часом посилено нав'язувати іноземним партнерам розрахунки в російських рублях).

Європейський Союз також має широкий спектр потенційних санкцій, які може бути застосовано в рамках Спільної зовнішньої політики та політики безпеки. Такі санкції (крім уже використаних зобов'язань щодо блокування банківських рахунків конкретних осіб та організацій, а також обмежень щодо надання кредитів) включають у себе заборону оплати імпорту (яку може бути

застосовано до конкретних продуктів, таких як нафта, ліс або діамантами), заборону на надання конкретних послуг (брокерські та інші фінансові послуги або технічну допомогу), а також заборону на інвестиції, здійснення платежів і руху капіталу.

Приклади санкцій ЄС, які вже використовувалися стосовно інших країн і які могли вплинути на фінансові ринки, охоплюють:

- заборону на відкриття нових філій, дочірніх компаній або представництв банків цільових країн в ЄС;
- заборону надання фінансових кредитів або кредитів для підприємств у цільовій країні, які задіяні в деяких секторах, таких як нафтохімічна;
- заборону на придбання підприємств у цільовій країні і придбання відповідних акцій та цінних паперів;
- заборону на прямий або непрямий продаж або купівлю, або брокерські послуги та допомогу в емісії державних або гарантованих урядом облігацій, у тому числі облігацій центрального банку або банків, зареєстрованих в адресній країні;
- заборону надання державної фінансової підтримки торгівлі з цільовою країною, у тому числі надання експортних кредитів, гарантій або страхування кредитів;
- заборону страхування та перестраховування для уряду або підприємств у цільовій країні.

З огляду на це, нові фінансові санкції можуть включати в себе заборону на надання фінансових послуг деяким російським фінансовим інститутам, банкам та державним підприємствам, таким як Банк ВТБ, Газпром або Аерофлот.

Одночасно можна передбачати продовження практики здійснення заходів, які формально не є санкціями, але мають **односпрямовану з санкціями дію** (такими як звинувачення російського «Газпрому» в монополізації енергетичного ринку ЄС, що загрожує йому багатомільярдными штрафами та примушенням до втрати певних позицій на цьому ринку).

Що стосується варіантів послаблення санкційного режиму, то вони можуть базуватися не лише на скасуванні певних обмежень (наприклад, особистого характеру), а й на пропозиції міністра закордонних справ Німеччини Ф.-В. Штайнмайера щодо *встановлення контактів між Європейським та Євразійським союзами* з метою формального визнання наявності проблем для Росії у зв'язку з українською євроінтеграцією. Утім, насправді, це може бути сигналом лише вже пост-путинським елітам Росії. Справа в тому, що ЄврАзЕС міг би слугувати інструментом взаємодії між Брюсселем та Моск-

вою, але доки Росія розглядатиме цю організацію як протекціоністський засіб, спрямований проти стандартів ЄС та принципів вільного ринку, практично неможливо досягти спільної позиції щодо зони вільної торгівлі «від Лісабону до Владивостоку». Для цього потрібні нові підходи до глобальних гео-економічних та геополітичних проблем.

Література

1. Wiśniewska M. Sankcje ekonomiczne Unii Europejskiej // Studia Europejskie – 2005. – № 2. – S. 29–43.
2. Kraatz S. The Russian Embargo: Impact on the Economic and Employment Situation in the EU // Policy Department A: Economy and Scientific Policy, European Parliament, PE 536.291, 10 pp.
3. Too smart by half? // The Economist. – 2014. – Sept. 6–12. – P. 23–24.
4. Europeans Face Export Losses as Sanctions Bite Russian Ruble//The Wall Street Journal, Real Time Economics, 19.12.2014 – URL : <http://blogs.wsj.com/economics/2014/12/19/europeans-face-export-losses-as-sanctions-bite-russian-ruble/>
5. Giumelli F. Who pays for the sanctions on Russia? // European Council on Foreign Relations, Dec.5, 2014 – URL: http://www.ecfr.eu/article/commentary_who_pays_for_the_sanctions_on_russia372.
6. Vara V. Hurt Putin, Hurt Yourself? // The New Yorker, Aug.19, 2014 – URL: <http://www.newyorker.com/business/currency/hurt-putin-hurt>.
7. Russian sanctions: 130,000 European jobs at stake // ING International Trade Special-URL: https://www.ing.nl/media/ING_EBZ_Russian-sanctions-130000-European-jobs-at-stake_tcm162-53242.pdf.
8. The Impact of Economic Sanctions. Our Economic Scenario. Update 9/2014// Think Act. Roland Berger, Sept. 2014, 23 pp.
9. Ost-Ausschuss: Deutscher Handel mit Russland hat stark abgenommen Weiterlesen // Sputnik Deutschland 26.02.2014 – URL: <http://de.sputniknews.com/wirtschaft/20150226/301281799.html>
10. Russian sanctions crushing German business // Reuters, 01.08.2014 – URL : <http://rt.com/business/177252-russian-sanctions-tgermany-business/>
11. Are sanctions on Russia beginning to bite? // CBC News-Business, Aug.07,2014 – URL: <http://www.cbc.ca/news/business/are-sanctions-on-russia-beginning-to-bite-1.2729192>.

12. Peter Levring P. Sanctions Now Risk Being Too Painful for Russia, Denmark Says // Bloomberg Business, 18.12. 2014 URL: <http://www.bloomberg.com/news/articles/2014-12-18/risk-is-that-sanctions-are-too-painful-for-russia-denmark-says>.
13. Pistelli: «Nessun paese ha interesse in un collasso dell'economia della Russia» // Adnkronos, 18.12.2014 – URL: http://www.adnkronos.com/fatti/esteri/2014/12/18/pistelli-nessun-paese-interesse-collasso-dell-economia-della-russia_hXCPZ3LtDIV8dn2Cu3QgWO.html?refresh_ce.
14. The pros and cons of a SWIFT response // The Economist. – 2014. – Nov. 22–28. – P. 55–56.

Стаття надійшла до редакції 28 квітня 2015 р.